

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ СОЦІАЛІСТИЧНОГО НАПРЯМУ НА ПІВНІЧНОМУ ЛІВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Національні відносини і національні проблеми стали однією з найактуальніших проблем, навколо яких точились суперечки, загострювались протистояння і виникали конфлікти у ХХ столітті. І понині ця тема, що вже втратила гостроту для країн Заходу, залишається злободенною для України (як і взагалі країн Східної Європи). Історично склалось, що рушійними силами, які піднімали національну свідомість, загострювали і розв'язували з тим чи іншим успіхом національні питання були політичні партії та організації. В Російській імперії, яка у значній мірі мала наднаціональний характер (в усякому разі намагалась такою виглядати), ситуація урізноманітнювалась не лише різнополярним спектром політичних сил, але і різним підходом гравців політичної сцени до вирішення національного питання, яке поступово висувалось на перші позиції в міру посилення національної свідомості серед народів та етносів імперії.

Само собою, що у кожному краї та регіоні ситуація відрізнялась залежно від настроїв місцевої еліти і етнічного складу населення. Свого часу ще І. Ф. Курас вважав український регіоналізм явищем давнішим за нашу державність. Як переконливо доводить О. Реєнт, реконструкція основних етапів розвитку регіонів України саме в поліфонічному історичному інтер'єрі надає можливість зрозуміти складну діалектику регіонального феномену, як багатопланового явища [1, с. 10], та процесів, які в ньому відбуваються. З іншого боку (Таким чином), регіональне висвітлення зачепленого питання дасть змогу більш детально простежити розвиток національно-політичних відносин у країні в цілому, а водночас надасть змогу координації краєзнавчих досліджень з напрацюваннями всеукраїнського масштабу.

Історіографічний доробок, присвячений дослідженню діяльності політичних партій на території північного Лівобережжя, на сьогодні досить чималий. За тематикою його можна поділити на дві основні групи досліджень: праці краєзнавчого та суто обласного характеру і роботи, присвячені політичним партіям у загальноукраїнському а то й всеросійському масштабі. Перша група праць найбільш важлива. Однак серед неї небагато праць, що власне стосуються діяльності політичних партій в регіоні. З таких можна назвати видання В. Щербакова [2] та нарис історії обласної партійної організації КП(б)У [3]. Звісно, вони розглядають лише революційні партії, і першій з них не можна відмовити у досить ґрунтовному документальному висвітленні діяльності різних соціал-демократичних організацій, хоча поза увагою автора залишились есери і анархічні угруповання. У "Нарисах" же навіть не згадуються ряд партій, які відчутно впливали на розгортання революційних подій у регіоні (напр., Бунд). Решта видань включають в себе лише окремі розділи щодо політичного життя і партійної діяльності. До таких можна віднести "Історію міст і сіл" [4], ряд місцевих краєзнавчих робіт [5, 6], а також статей та спогадів щодо різних аспектів політичного життя краю [7, 8, 9]. Для усіх цих робіт притаманна марксистсько-ленінська методологія і несистематичність висвітлення партійного життя. Ціла низка статей вийшла в останні роки (переважно у "Сіверянському літописі") [10-15], присвячених переважно українським політичним організаціям та першим виборам до Думи в Чернігівській губернії. Цю ж тематику узагальнює монографія Т. Демченко та В. Оніщенко [16], розкриваючи діяльність Революційної Української партії та інших українських громадсько-політичних організацій в губернії до революції 1917 року. Більш досконалим і повним є дослідження С. Наумова про український рух на Лівобережжі [17]. Однак ця робота не розглядає інших національних політичних партій, що діяли на цьому терені. Нарешті, до цього переліку можна додати нові краєзнавчі видання, що частково приділяють увагу політичному життю тієї чи іншої місцевості [18-20]. Вкажемо також на видання енциклопедичного характеру, які дають інформацію по окремих особистостях та організаціях [21-23].

З робіт загального характеру назвемо видані у 20-х роках минулого століття праці Й. Гермайзе, А. Ріша та М. Равич-Черкаського [24-26]. Вони написані учасниками подій, вміщують багато джерельного матеріалу, звісно, під певним впливом марксизму. У 30-ті роки діяльність некоммуністичних політичних об'єднань зникає з поля зору істориків. Серед праць післясталінської доби варто назвати роботи І. Кураса. У вузьких рамках офіційної ідеології І. Кураса вдалося відхилити завісу мовчання з цієї теми (хоча не згадуючи про єврейський політичний рух). З еміграційних дослідників назвемо П. Феденка [27]. В роки перебудови плідно працював над історією розвитку сіонізму та його відгалужень В. К. Гура [28].

Лише в період незалежної України почалось активне і менш заангажоване дослідження історії політичних партій. Особливо слід відзначити велику кількість праць про український політичний рух, серед яких найбільш важливі роботи В. І. Головченка [29], В. Колесника та ін. [30], О. Висоцького [31], Т. А. Безз [32]. Певним підсумком результатів дослідження політичної історії, напрацьованих у 90-х роках, стало дослідження А. І. Павко [33]. Робота останнього разом із першим томом колективної праці фахівців інституту етнонаціональних досліджень [34] представляє успішну спробу синтезувати на новому рівні політичну історію України передреволюційного періоду, зокрема роль партій у політичних процесах минулого. Значний комплекс роботи дослідників над історією єврейського політичного руху представлений працями О. Наймана [35] та В. Гусева [36]. У той же час спостерігається падіння інтересу до вивчення діяльності загальноросійських партій в Україні у вказаний період. Спільною рисою вищезгаданих робіт є також

недостатня увага до висвітлення регіональних особливостей політичних процесів окремих українських земель.

Складність розгортання націєтворчих процесів в епоху суспільної модернізації, яку переживали на той час українські землі спонукає виділити два взаємопов'язані аспекти теми: 1. Вплив етнічної структури населення на поширення діяльності політичних партій (тут необхідно також брати до уваги рівень національної свідомості населення окремих народностей). 2. Підхід до проблеми національних стосунків представників партійного загалу, що включає як вирішення національних проблем на рівні програми дій партії, так і особливості національних поглядів місцевих активістів (і ступінь їх національної свідомості).

Мета цієї роботи – висвітлення впливу національного чинника і національних стосунків на поширення, діяльність політичних партій на півночі Лівобережжя України та їх взаємовідносини між собою.

Розпочнемо з аналізу етнічної структури населення краю напередодні революційних подій. Згідно з загальнодержавним переписом 1897 року, на Чернігівщині проживало 2 млн. 298 тис. душ. За мовою вони розподілялися наступним чином: 1 млн 525 тис українців (66,3%); 495 тис. росіян (21,5%), 151 тис. білорусів (6,5%) та 114 тис. євреїв (4,98%). Проживали також в губернії невелика кількість німців-лютеран та поляків [37, с. 116-117]. Можна зауважити, що серед осіб, що розмовляли російською була невелика частка асимільованих представників інших етносів, але стосовно теми дослідження це навіть зручніше, адже мова теж показник етнічної самосвідомості. Важлива також етнічна структура міського населення, яке складало в губернії 9,11%, але відіграло порівняно велику роль у політичних процесах. Тут маємо наступні цифри: з 209 тис. осіб населення міст 102 тис українців (48,8%), 48 тис. росіян (22,9%), 1,9 тис. білорусів (0,9%) та 54 тис. євреїв (26 %) [підраховано за 37, с. 116-117]. Як бачимо, в етнічному плані міста Чернігівщини мали у значній мірі неукраїнське обличчя. При цьому слід зауважити велику скупченість у містах євреїв, що склалось як історично, так і завдяки обмежувальній політиці імперського уряду, і практичну відсутність білорусів, які проживали головним чином у сільській місцевості, складаючи близько 7% сільських мешканців Чернігівщини (тоді як євреї – лише 2,8%). За територіальним розміщенням росіяни переважали у північних повітах (Новозибківському, Суразькому, Стародубському, Мглинському), зокрема серед сільського населення. У решті повітів сільське населення було переважно або й цілковито українським, українці переважали також у містах південної частини губернії (напр., у Ніжині з 32 тис населення україномовна частина складала 21,7 тис., тобто 67,6%). Білоруси проживали у повітах, межуючих з Могилівською губернією. Євреї проживали по всій території губернії, але відносно найбільше їх було на півночі, де в окремих містах вони склали більшу частину населення (наприклад, у Мглині – майже 35%, у Стародубі – 41%, у Суражі – майже 60%). З роками частка єврейського населення дещо зросла, і в 1915 році воно складало 5,43% від числа жителів губернії [38, с. 56-57]. Зазначимо відносну стійкість єврейського населення до асиміляційних процесів: лише 755 осіб іудейського віросповідання назвали своєю мовою російську або українську. Щодо розподілу за заняттями, то 84,5 % білорусів, 72% українців та 51 % росіян займалися сільським господарством (євреї – лише 2%). Натомість євреї переважали інші народності за зайнятістю в обробній промисловості (33,2%, тоді як росіян – 21%, українців – 11%, білорусів – 5,4%). Обіймали провід росіяни та євреї і в заняттях розумовою працею (відповідно, 4,3% зайнятих та 5,9%), сильно випереджаючи українців (1,9%) та білорусів (1,1%) [39, с. 185]. За показником грамотності, також важливим у політичному житті, грамотою володіли 16,5 % українців, 18,7 % росіян, 47% євреїв (з числа останніх 26% – виключно на ідиш) та 9,3% білорусів [39, с. 188]. Останні найменше були зачеплені урбанізаційними процесами, тоді як євреї найбільше порівняно з іншими етносами включались у процеси модернізації, а відповідно – і в потенціальний контингент партійних робітників.

Діяльність прихильників того чи іншого напрямку боротьби за соціальне визволення мас розпочалось у краї задовго до появи політичних партій. Зачепив так чи інакше Чернігівщину рух народників, українських народолюбців (згадаємо хоча б т.зв. “курін” С. Носа в Чернігові у 1860-ті рр). Пізніше, уже у 80-ті роки з'являються адепти соціал-демократичної думки, інакше кажучи, марксизму. Зокрема, перше єврейське революційне товариство згадується у Ніжині уже 1887 року. Згодом мережа гуртків збільшується, у 90-ті роки вони вже діяли у Чернігові, Конотопі, Сосниці, Клинцях [3, с. 12-13]. Загалом прихильники марксизму переважали серед революційних товариств Чернігівщини, народницька діяльність була менш поширена. Українофіли, діяльність яких координувалась спочатку “Братством тарасівців”, а згодом – Чернігівською громадою, мали адептів серед молодіжних гуртків Ніжина та Чернігова. Та практично усі ці групи були міським явищем, часто прив'язаним до навчальних закладів, за етнічною ж належністю велику частину учасників (особливо марксистських гуртків) становили євреї.

На початку утворення партійної мережі на півночі Лівобережжя перший виклик соціалістам поставило не українське, а єврейське питання. Нагадаємо, що Бунд виник на рік раніше від Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). На установчому з'їзді останньої 1898 року він увійшов до її структури, зберігаючи автономну організацію. Єдиним на той час осередком Бунду, про який наявні відомості, був гурток гімназійної молоді у Новгород-Сіверську [40, с. 81] 1901 року. Втім, до 1902 – 1903 рр. підпільні організації лише зароджуються у краї, і хоча російські соціал-демократи утримували в цьому пальму першості, з масовим поширенням революційного руху їх перевага виявилась хиткою, зокрема і з національних причин. З 1902 року спостерігається поширення партійних осередків на всі міста і містечка краю, з іншого ж боку, наростає між ними конкуренція. Спочатку найгостріших форм вона набула між

РСДРП і Бундом, котрий відокремився від єдиної партії на її II з'їзді (1903 р.). Активісти останнього, проникаючи з Білорусі та Києва, засновують в губернії осередки власної партії. Для протидії їхньому впливу російські еседеки утворили окремий Поліський комітет, який охопив своїм впливом Могилівську та північну частину Чернігівської губернії [3, с. 17]. У Новозибківському, Суразькому та інших північних повітах його перевага була незаперечною, причому комітет зосередив у собі значну частину єврейських революціонерів. Щоправда, це іноді спричиняло зворотну реакцію: частина робітників-неєвреїв відмовлялись від співробітництва з партією через небажання мати справу з євреями. Такі випадки зафіксовані у Клинець [41, арк.8 зв, 38.], а пізніше в 1905 р. у Сновську [42, арк.281зв, 285 зв, 288зв.]. В інших частинах краю перевага РСДРП відчувалась менше. Партія не мала на півночі Лівобережжя єдиної губернської організації. Сильні центри її в Чернігові та Конотопі діяли окремо від Поліського комітету, зосереджуючи роботу в прилеглих повітах. Осередки південних міст були зв'язані з Києвом, звідки надсилалась література і професійні агітатори. Однак на півдні Чернігівщини російські еседеки не користувались популярністю. У найбільшому з міст – Ніжині – симпатії революційних мас опанували Бунд і РУП, які діяли спільно. Щоправда, у 1904 – 1906 гостру конкуренцію їм складали анархісти-комуністи, які національні проблеми розрубували запереченням будь-якої державної влади і визиску. До слова, склад їх осередку теж був розмаїтий, включаючи і євреїв, і росіян, і українців [див. 43, с. 117-118].

Щодо української складової політичного спектру, про неї можна говорити з часу заснування Революційної української партії (РУП) у Харкові 1900 року. Поява її в краї позначила перехід українського руху на півночі Лівобережжя до політичної діяльності. При цьому, відповідно до специфіки регіону, уточнимо: масової політичної діяльності, адже поодинокі гуртки, що належали до братства тарасівців у Чернігові в першій половині 1890-х років, а потім увійшли до української громади, уже поклали початок політичній боротьбі. Однак саме РУП вперше внесла українську течію в соціалістичний спектр політичної палітри регіону, а українську ідею – в маси. Головним центром її став Ніжин, де в кінці 1902 року виникла “вільна громада” РУП, яка незабаром перетворилась у розгалужену партійну структуру, очолену комітетом на Чернігівщині (у Чернігові, однак осередок так і не утворився). З 1903 року активісти ніжинської організації розпочали широку роботу в сусідніх селах та повітах [44, арк. 168]. Значною перевагою РУП стало тимчасове об'єднання в її лавах прихильників марксизму і народництва для спільної роботи з селянськими масами. Це дало змогу партії випередити російських есерів у завоюванні симпатій селян південної Чернігівщини. Фактично стійких місцевих організації есерів у 1902 – 1903 рр. у краї ще не існувало, хоча література їх поширювалась (не без допомоги інших партій, які користувались їх матеріалами, явище запозичення партійної літератури та преси у ті роки було дуже поширене). Мабуть не буде помилки сказати, що до 1905 року у середовищі селянства Чернігівщини найбільший вплив мали не есери, а соціал-демократи (РСДРП на півночі і частково в центральних повітах і РУП у південних), що підтверджує і П. Маслов. На користь цього свідчить і той факт, що на першому з'їзді партії есерів у грудні 1905 р. не було делегатів від Чернігівщини [45, с. 102, 113], хоча осередки партії у краї вже існували. Втім, російські есери були більш уважні до специфіки української селянської маси, друкуючи і поширюючи відозви українською мовою, і навіть використовуючи пропагандистські видання РУП [31, с. 89]. Есерівські організації північного Лівобережжя входили до Української обласної організації ПСР, яка координувала роботу в 5 губерніях України і Курській та Орловській губерніях Росії.

Далеко не секрет, що визначальну роль у централізованій структурі РУП відігравали партійні провідники. На ідейну основу мережі РУП у Сіверському краї безперечний вплив мав М. Порш, який особисто працював у Ніжині у 1904 – 1905 рр. і підготував ряд місцевих активістів (серед них А. Жук називав К. Чайковську, П. Дятлова, С. Солохенко) [46, арк. 39, 40]. Вплив Порша мав дві сторони. По-перше, місцеві рупівські активісти (зокрема П. Дятлов) міцно засвоїли ідею економічного та політичного усамостійнення України. що особливо проявилось у роботі глухівської організації. По-друге, М. Порш у розбудові РУП орієнтувався на зразок бундівської організації. Звідти ним була запозичена ідея “бірж”, як роботи з місцевим населенням. Щоправда, і Бунд, і РУП взагалі зросли у схожих умовах і на спорідненій ідейній базі. Свого часу бундівські організації започатковувались як гуртки пропаганди марксизму серед робітників на мові ідиш, а поступово розгорнулись у партію, що захищала специфічні інтереси єврейського пролетаріату. Подібні ідеї були популярні і в РУП, тільки з орієнтацією на маси сільських робітників. Близька для РУП була і позиція Бунду в національному питанні, виражена в резолюції з'їзду 1901 року: “...Съезд признает, что государство, подобно России состоящее из множества разнородных национальностей должно в будущем преобразоваться в федерацию национальностей с полной национальной автономией каждой из них, независимо от обитаемой ею территории” [47, арк. 6]. Подібне притягує подібне. Мабуть на цьому ґрунті організації РУП і Бунду на Чернігівщині уклали тактичний союз протягом 1904 – 1905 рр. Цікаво, що цьому союзу не перешкоджав той факт, що в РУП було чимало євреїв (у ніжинській організації влітку 1905 р. – до половини складу [7, с. 317]). Показова історія глухівської організації Бунду, заснованої взимку 1904 – 1905 років рупівським агітатором. Першими ж питаннями на установчих зборах глухівської групи РУП стали: 1. приєднання до РУП; 2. союз із єврейською організацією (Бунд). Показова мотивація приєднання до української партії “...только Украинская Соц. Дем. (Р.У.П.) вполне обеспечивает свободное развитие классовой борьбы для украинского пролетариата” [48, с. 59]. Враховуючи, що на зборах були присутні всього три особи, активна національна позиція даного осередку була не стільки виявом свідомих поглядів

глухівських українців, скільки нав'язуванням ідейних установок партійних активістів. Погоджуючись із твердженням С. Наумова про суворо централізований характер розбудови РУП на півночі Лівобережжя, саме цим пояснюємо радикальну позицію цього комітету, одного з небагатьох, який висував вимогу незалежної (автономної) України. Показово також, що звітність комітету у 1905 році написана російською мовою, однак осінню того ж року П. Дятлов під час приїздів до Глухова заявляв, що українську мову “надо даже искусственно насаждать” [49, арк. 42 зв.]. Характерно також, що хоча одним із найзатятіших опонентів бундівським ідеям в РСДРП був В. Ленін та його прибічники, але на Чернігівщині, зокрема у Глухові та Ніжині боротьба тандему РУП-Бунд була спрямована головним чином проти меншовицьких “іскрівських” організацій.

Звісно, національні розходження спостерігались переважно в ідейно-організаційній площині. У революційній же боротьбі і РУП, і РСДРП, і Бунд виступали солідарно, влаштовуючи мітинги, маніфестації, іноді загальні страйки, а також поборюючи вплив анархістів.

Розгортання революції в 1905 році вплинуло і на партійний розвиток. Бунд, хоча й виступав за культурно-національну автономію, поступово схиляється до нового об'єднання з РСДРП, котре й відбулося на VI з'їзді партії в 1906 році (хоча Бунд знову зберіг організаційну незалежність). Фактично протягом революції 1905 – 1907 рр. організація Бунду була другою за числом осередків і прихильників після РСДРП. Не маючи повної статистики, наведемо їх співвідношення у 5 північних повітах краю на літо 1906 р. РСДРП мала у Стародубі осередок із 60 осіб, Сураж – 80, Новозибків – 60 осіб, Клинці – 150, Злинка – 80 (фактично 30), Семенівка – 80, Новгород-Сіверський – 25. Загалом у 5 повітах партія налічувала 535 осіб, а разом із 18 сільськими осередками – до 800 [2, с. 154-156]. У тій же місцевості Бунд мав: у Суражі – 10, в Унечі – 47, Стародубі – більше 100, Новозибкові – 20, у Семенівці і Злинці не було, у Клинцях кількість членів невідома, у Новгород-Сіверську охоплював майже всю єврейську молодь [2, с. 154-156]. Однак у бундівців з'явилися сильні конкуренти з національного боку. З гуртків єврейської інтелігенції “Поалей Ціон”, які намагались поєднати сіонізм із різними напрямками соціалізму, виникли у 1905 – 1906 рр. одразу три партії. Дві з них – Єврейська соціал-демократична робітничка партія “Поалей Ціон” та Сіоністсько-соціалістична робітничка партія з'явилися і на півночі Лівобережжя. Особливо швидко зросла мережа сіоністів-соціалістів. У деяких містах вони навіть випередили Бунд активністю і числом прихильників, зокрема у Новозибкові (25 осіб) й Клинцях (60 осіб) [2, с. 156]. Поалей-сіоністи мали менше прихильників. Обидві вони створювали серйозну альтернативу в єврейському ремісничому і робітничому середовищі, пропонуючи поєднати марксизм з месіанськими сіоністськими лозунгами відновлення держави Ізраїль на палестинських землях.

Розкол РУП на УСДРП і Український соціал-демократичний союз “Спілка” спочатку мало відчувався в організаціях Північного Лівобережжя. У 1905 році рупівські осередки продовжували динамічно розвиватись. Є всі підстави стверджувати, що у південних повітах, залучаючи в місцеві осередки сільських активістів, РУП мала всі шанси очолити революційний рух. Значний її вплив спостерігався у Глухівському, Кролевецькому, Борзнянському, Остерському повітах, групи прихильників існували в Конотопському. Ніжинський на той час фактично став її власною територією. Жандармський звіт за кінець 1905 р. в обсязі розповсюдження нелегальної літератури поставив її (разом з есерами та їхнім селянським союзом) на друге місце після РСДРП в краї [50, арк. 13]. Однак репресії і розгром ніжинського (головні діячі якого виїхали в Київ), а згодом і глухівського комітетів взимку 1905 – 1906 рр. змінили ситуацію. Наступного року на провідні позиції серед революційних організацій Чернігівщини висувається “Спілка”. Маючи потужну організаційну та ідейну підтримку з боку РСДРП, котра передала їй свої сільські та містечкові організації, “Спілка” включила у свій склад частину колишніх низових організацій РУП (хоча подекуди її гуртки виникають незалежно від них, як от у Глухові [15, с. 13]). Попередня співпраця в рамках тандему РУП-Бунд змінилась активним співробітництвом бундівців із спілчанськими комітетами, з якими зближувало також ідейне схилення обох організацій у бік меншовицького крила РСДРП. Втім, співпрацювали Бунд і “Спілка” не лише тут, але й на Волині та Полтавщині.

Цілий ряд осіб – колишніх активістів РУП з розколом партії опинились у лавах працівників інших течій. До “Спілки” перейшли М. Галаган, О. Мерклінг, А. Гук (колишній член ЦК РУП). Дехто перейшов до есерів, як наприклад Ю. Гаврилей, або навіть до кадетів (саме за їхнім списком був обраний від Ніжина в І Думу Я. Гужовський, котрий за жандармськими звітами характеризувався як “ярый революционный деятель Украинской партии” [50, арк. 65]). Цілком можливий генетичний зв'язок із РУП окремих груп українських есерів, що діяли в губернії в 1906 – 1907 рр. і представники яких були присутні на першій конференції Української соціал-революційної партії в лютому 1907 р. в Києві [51, с. 93]. Російські есери за підрахунками І. Киселева та А. Кореліна мали в краї 20 осередків і більше 1000 членів [52, с. 78]. Втім, вибори до II Державної Думи виявили в середовищі есерів Чернігівщини та співчуваючих їм партій значну групу, що висувала поряд із соціальними, і національні вимоги. Депутати від губернії Т. Веремієнко (трудовик), В. Вовк-Карачевський (народний соціаліст) і В. Хвіст (есер, організатор селянської спілки в Борзнянському і Конотопському повітах) вступили до української фракції в Думі. Останнього через його виступи на користь земельної реформи та автономії України М. Ковалевський зараховував до українських есерів, хоча відомо також, що В. Хвіст контактував з чернігівським комітетом ПСР [31, с. 96]. Нарешті, діяла в губернії і УСДРП, яка успадкувала більшість організацій РУП, хоча вплив її значно підупав, а в ідейному плані її відрізняло від російських соціал-демократів лише прагнення автономії України та ідея окремої партії українського

пролетаріату. Відомі її осередки в Чернігові, Ічні, Конотопі, Глухові та Ніжині. В останньому вона вступила взимку 1906 – 1907 рр. у передвборчий союз із місцевими комітетами Бунду та РСДРП [53, арк. 26]. Такий розподіл партійних сил здебільшого зберігався і в 1907 – 1908 рр., коли їх діяльність занепадає під тиском реакції, а національне питання набуло більш теоретичного значення, перемістившись знову в студентські гуртки і еміграційні кола соціалістів.

Таким чином, національні орієнтири в середовищі прихильників соціалізму визначались рядом факторів. Перш за все, етнічним складом населення і наявністю прихильників серед інтелігенції. У зв'язку з тим, що значна частина останньої була здавна захоплена російським революційним рухом, значна частина навіть етнічно українських місцевостей (Сосницький, Городнянський, Новгород-Сіверський, Чернігівський повіти) були дуже слабо зачеплені українським соціалістичним рухом, а панівне становище тут посідали російські та єврейські соціал-демократи, і частково (уже в 1906 – 1907 рр.) есери, – партії, що боролись за всеімперську програму суспільних перетворень, не звертаючи (крім Бунду) особливої уваги на національні відмінності. Важливим чинником національно-партійного життя стала на порядок вища порівняно з іншими народностями політична активність єврейського населення краю (чому сприяла зосередженість значної його частини у містах). Особливо це помітно у порівнянні з білоруським населенням, яке кількісно переважало євреїв, але жодних власних політичних осередків у той час у краї не створило (в усякому разі поки що таких не виявлено). Будучи дуже розмежованими між собою за ставленням до національної проблеми, єврейські соціалісти з одного боку посилювали інтернаціональний характер та ідеологію місцевих осередків РСДРП, з другого боку інша їх частина, об'єднана Бундом, подавала для РУП зразок ідейної та організаційної розбудови партії національного пролетаріату, підтримуючи споріднений ідейно український рух.

Історія розвитку РУП-УСДРП та Чернігівщині показала великий потенціал української ідеї і сприйнятливості різних прошарків населення до національних форм політичного руху. Однак основним козирем українських соціалістів була соціальна, а не національна пропаганда, до того ж радикальні ідеї автономії і незалежності неоднозначно сприймалися частиною населення. Не маючи твердої масової ідейної основи, з організаційною кризою РУП значна частина її активістів і прихильників перейшла в інші партії, що не висували спеціально українських вимог на програмному рівні. Значно більше прихильників знайшли ідеї поєднання національних і соціалістичних принципів у єврейському середовищі. Можливо, певну роль тут відіграла близькість ССРП та ЄСДРП ПЦ до сіоністського руху, від якого вони не відмежовувались так гостро, як УСДРП та РУП від українських лібералів. Втім, за впливом на єврейське населення вони все ж поступались Бунду і РСДРП та “Спілці”.

Вихід “Спілки” на провідні позиції у середовищі чернігівських соціалістів мав неоднозначні наслідки. В ідейній площині це, без сумніву, була перемога інтернаціонального підходу, який підпорядковував українське питання загальноєврейській революції. Та все ж у площині практичної діяльності поширення впливу “Спілки” означало певну українізацію РСДРП, принаймні її місцевих осередків (до 1906 року, скажімо, невідома взагалі література цієї партії в краї на українській мові). До того ж перехід до “Спілки” не лише сільських осередків, але й таких партійних центрів як Конотопський, Новозибківський та Чернігівський виявив принципову сприйнятливості (чи то байдужість) місцевих соціалістів до українських форм роботи з населенням. Небезпідставно А. Ріш 20 років потому називав “Спілку” прообразом КП(б)У, марксистської за змістом, української за формою. Підтвердженням цього слугує і підтримка з боку Бунду, з яким спілчани налагодили дружні відносини.

Зрештою, суцільне захоплення усіх без винятку осередків соціалістичних партій соціальною пропагандою і явна слабкість і нечисленність прихильників націонал-радикалізму свідчили про те, що і напередодні, і під час революції 1905 – 1907 рр. національна проблема, хоча й піднімалась, але ще далеко не була наріжним каменем дискусій у міжпартійному середовищі північного Лівобережжя і причиною для протистояння прихильників соціалізму серед населення (за певним винятком частини єврейської спільноти).

Подальшого уточнення потребує кількісне співвідношення чисельності партійних структур окремих партій та його зміни з часом, обставини виникнення і розвитку в краї єврейських політичних організацій, дискусійною залишається проблема визначення характеру “Спілки” з точки зору ставлення до національного питання, роль і вплив національного чинника на діяльність партій у міжреволюційний період, а також порівняльний аналіз впливу національної проблеми на середовище ліберальних та консервативних організацій Чернігівщини.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Решет О. П.* Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Випуск XII. – К.: Інститут історії України, 2006.
2. *Щербаків В.* Нарис з історії соціал-демократії на Чернігівщині (1902 – 1917). – Харків: Пролетар, б/р. – 219 с.
3. Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. – К.: Політвидав України, 1970. – 414 с.
4. Історія міст і сіл УРСР. В 26-ти тт. Чернігівська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1972.
5. Ніжин і Ніжинщина. Історичний нарис. У 2-х кн. На правах рукопису. – К., 1962.
6. Ніжинщина (історико-економічний нарис). – К., 1964.

7. *Равич-Черкаський М.* Мои воспоминания о 1905 годе // *Летопись Революции.* – № 5-6. – 1925. – С. 316-317.
8. *Дроздов О.* Як “зустрічали” на Чернігівщині “конституцію 1905 року” // *Чернігів і Північне Лівобережжя.* Огляди, розвідки, матеріали. / Під ред. акад. М. Грушевського. – К.: Державне вид-во України, 1928. – С. 515-531.
9. *Баженов Л. В.* З історії соціал-демократичного руху на Чернігівщині наприкінці XIX – початку XX ст. // Третя республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – К., 1984. – С. 242-243.
10. *Демченко Т, Рубіс І.* Вибори до I та II Державних Дум Росії на Чернігівщині // *Сіверянський літопис.* – 1999. – № 3. – С. 117-122.
11. *Шевченко В. М.* РУП і селянське повстання 1902 року на Лівобережній Україні // *Історія та культура Лівобережжя України: матеріали міжнародної конференції.* – К.-Ніжин, 1997. – С. 144-148.
12. *Демченко Т. П., Онищенко В. І.* Депутати Першої Державної думи Росії – посланці чернігівського селянства // *Історія та культура Лівобережжя України...* – К.-Ніжин, 1997. – С. 148-152.
13. *Дмитрук Р.* Політичний рух на Чернігівщині (кінець XIX-початок XX ст.) // *Молода нація: Альманах. Спецвипуск: 2000 /* Відп. ред. М. Розумний. – К.: Смолоскип, 2000.
14. *Шевченко В. М., Демченко Т. П.* До історії діяльності РУП на Чернігівщині // *Сіверянський літопис.* – 1995. – № 6. – С. 3-7.
15. *Наумов С.* Глухівська організація РУП-УСДРП та її література // *Сіверянський літопис.* – 2005. – № 2-3. – С. 3-15.
16. *Демченко Т. В., Онищенко В. І.* Нариси з історії Чернігівщини. Від найдавніших часів до наших днів: Випуск 3. Чернігівщина на початку XX століття. 1900 – 1917 рр. – Чернігів, Чернігівський обласний інститут підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників освіти, 1998. – 66 с.
17. *Наумов С. О.* Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.) / *Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна.* – Х.: ХНУ, 2006. – 344 с.: рис.
18. *Воїнов С.* Новгород-Сіверський: Нариси історії / Ред. О. Б. Коваленко. – Чернігів: Сіверянська думка, 1999. – 164 с.
19. *Євреї в Ніжині.* Науковий збірник. – Ніжин: Просвіта, 2001. – 179 с.
20. *Балабай В. І.* Історія землі ічнянської. – Ніжин: Аспект-поліграф, 2005.
21. *Чернігівщина.* Енциклопедичний довідник. – К., 1990.
22. *Калібаба Д.* Відомі діячі науки, культури, політики Чернігівщини / І. Каганова, О. Астаф'єв. – Чернігів, Редакційно-видавничий відділ, 1998. – 256 с.
23. *Чернігівщина incognita.* – Чернігів: КП Видавництво “Чернігівські обереги”, 2004. – 400 с.
24. *Гермайзе О.* Нариси з історії революційного руху на Україні. – Т. 1. Революційна Українська партія (РУП). – Бм.: Книгоспілка, 1926.
25. *Риш А.* Очерки по истории “Спилки” // *Летопись революции.* – 1925. – № 2. – С. 125-173.
26. *Риш А.* Очерки по истории “Спилки” // *Летопись революции.* – 1925. – № 3. – С. 77-106.
27. *Феденко Панас.* Український рух у 20 столітті. – Лондон: Наше слово, 1959.
28. *Сіонізм: минуле і сучасне /* В. К. Гура (кер. авт. колективу), В. І. Горбань, А. В. Дашкевич та ін. – К.: Політвидав України, 1990.
29. *Головченко В. І.* Від “Самостійної України” до союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. – Х.: Майдан, 1996.
30. *Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П.* Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини 1900 – 1907. – К., 1998.
31. *Бевз Т. А.* Українська партія соціалістів-революціонерів: організація, ідеологія, політика: Дис... д-ра іст. наук. – К., 2005.
32. *Висоцький О. Ю.* Українські національні партії початку XX ст.: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративному порівнянні). – Дніпропетровськ: ДДФЕІ, 2001. – 160 с.
33. *Павко А. І.* Політичні партії, організації в Україні кінця XIX ст. – 1917. – К., 1999.
34. *Політична історія України. XX ст.: У 6 т. /* Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002 – 2003. – Т. 1. На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). – 2002.
35. *Найман О. Я.* Єврейські партії та об'єднання України (1917 – 1925). Монографія. – К.: ІПЕНД, 1998.
36. *Гусев В. І.* Бунд в суспільнополітичному житті України (кінець XIX ст. – 1921 р.): Дис... д-ра іст. наук. – К.: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1999.
37. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г.* – Т. XLVIII. Черниговская губерния. – Б/м, издание ЦСК МВД, 1905.
38. *Морозова А.* Демографія та міграційні процеси серед єврейського населення Північного Лівобережжя України (друга половина XIX – початок XX ст.) // *Сіверянський літопис.* – 2005. – № 2-3.
39. *Русов А.* Черниговская губерния по переписи 1897 г. // *Земский сборник Черниговской губернии. 1905. Июль-август.* № 7-8. – Чернигов, 1905.
40. *Дудко Ф.* Моя молодість (сторінки автобіографії). – Нью Йорк, Джерзі сіті: Свобода, 1965. – С. 81.
41. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАУК).* – Ф. 1439. – Оп. 1. – Од. зб. 101.
42. *ЦДІАУК.* – Ф. 439. – Оп. 1. – Од. зб. 579.

43. Придеснянский Л. Первые шаги анархизма на Украине // Альманах. Сборник статей по истории анархистского движения в России. – Париж, 1909.
44. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОВУ). – Ф. 3807. – Оп. 1. – Од. зб. 4.
45. Маслов П. Народнические партии // Общественное движение в России в начале XX века. – Т. 3, Кн. 5. – СПб, 1914.
46. ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Од. зб. 34.
47. Центральний державний архів громадських організацій. – Ф. 41. – Оп. 1. – Од. зб. 1.
48. Кривобок О. П. Документи про партійне життя Чернігівщини у 1905 році // Сіверянський літопис. – 2004. – № 4.
49. ЦДАУК. – Ф. 318. – Оп. 1. – Од. зб. 1060.
50. ЦДАУК. – Ф. 1439. – оп. 1. – Од. зб. 157.
51. Ковалевський М. Од романтики до реалізму // ЛНВ. – 1919. – Річник XX. Том LXXIII. – Кн. 1.
52. Киселев И. Н., Корелин А. П., Шелохаев В. В. Политические партии в России в 1905 – 1907 гг.: численность, состав, размещение (Количественный анализ) // История СССР. – 1990. – № 4. – С. 71-88.
53. ЦДАУК. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Од. зб. 724.

Даниш Л.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ П. ТИЧИНИ В ПЕРІОД ЙОГО РАНЬОЇ ТВОРЧОСТІ (1917 – 1920 РР.)

У плеяді видатних митців періоду українського національно-визвольного руху початку ХХ ст. П. Тичина займає чільне місце. Його рання творчість припадає на один із найкритичніших моментів української революції та громадянської війни.

За радянських часів правда про національно-визвольні рухи початку ХХ ст. та утворення Української Народної Республіки замовчувалась, а про діячів культури, які своєю творчістю оспівували ці події, нав'язувалось вкрай заідеологізоване, сфальсифіковане уявлення.

У період розбудови Української незалежної держави, її національного та духовного відродження особливо актуальним для істориків постало завдання переглянути творчий доробок письменників початку ХХ ст., зокрема П. Тичини, віддати належне їхнім заслугам.

Щодо оцінки громадсько-політичних поглядів П. Тичини у період його ранньої творчості (1917 – 1920 рр.), то історіографія у своєму розвитку пройшла два етапи – радянський та сучасний, які різняться політичними та ідеологічними спрямуваннями, масштабами й глибиною постановки проблеми та її теоретичним вирішенням. Перші наукові розвідки, присвячені цьому питанню, з'явилися ще в 20-х рр. ХХ ст. Авторами цих праць були переважно не історики, а літератори та критики.

Цікавою і досить ґрунтовною працею кінця 1920-х років є монографія професора В. Юринця “Павло Тичина. Спроба критичної аналізи”, видана в 1928 р. в Харкові. Цей науковий доробок можна було б вважати цілком вдалим, якби не одна перешкода: свідомо чи не свідомо, у силу власних поглядів чи політичної ситуації в країні В. Юринець будь-що намагається відшукати у творчості П. Тичини бажані ознаки “пролетарності” й посилити їх власними коментарями. Його монографія в кінці 1920-х років стала рупором багатьох критичних відгуків, що з'явилися на адресу П. Тичини. Поворотним моментом був виступ голови Раднаркому України В. Чубаря в 1927 році в газеті “Комуніст” про уривок з поеми “Чистила мати картоплю”. Твір розцінювався як націоналістичний опій. Така заява слугувала сигналом якщо не до цькування, то до заходів “перевиховання” й залучення її автора до когорти пролетарських “всенародних” співців [38, с. 1].

За радянських часів дослідники творчості та громадсько-політичної діяльності П. Тичини українському суспільству свідомо нав'язували вкрай заідеологізоване уявлення про митця. Уже з початку 1930-х р. починає поширюватись офіційне визнання його як поета-співця “комуністичної партії” та співця “єдиної родини”. Прикладом цього є праці Л. Новиченка “Поезія і революція: творчість П. Тичини в перші післяжовтєві роки”, О. Губаря “Павло Тичина: літературно-критичний нарис”, С. Тельнюка “Павло Тичина: Бібліографічна повість”, С. Шаховського “Павло Тичина. Життєпис поета і громадянина”.

Уперше нове переосмислення творчості та суспільно-політичної діяльності Павла Григоровича простежується у праці В. Стуса “Феномен доби (сходження на Голгофу слави)”. Ця монографія, написана В. Стусом у 1970 – 1971 рр., була конфіскована й пролежала в архівах КДБ упродовж двох десятиліть [14, с. 18].

В. Стус у рамках філософського постмодерну на творчій і життєвій долі одного з геніальних поетів ХХ ст. Павла Тичини показав трагедію людини в умовах тоталітарного режиму та згубну дію “казармового” соціалізму на національну культуру й духовність народу. Радянськими ідеологами цю книгу було визнано ворожою, антирадянською, націоналістичною, яка підривала безпеку наймогутнішої на планеті держави. За свою працю “Феномен доби (сходження на Голгофу слави)” В. Стус заплатив сімома роками суворого